
POČÁTKY ČESKÉ KRAMÁŘSKÉ PÍSNĚ V POZDNÍM HUMANISMU?

JAN MALURA

THE ORIGIN OF THE CZECH BROADSIDE BALLAD IN LATE HUMANISM?

The paper is focused on the origin of the Czech Broadside Ballad. The key period for the first development of the Czech broadside ballad was late humanism (1590-1620). The emergence of this phenomenon was largely influenced by leaflet news, which developed considerably in the Czech lands in the last decade of the 16th century. In addition to this, the sung news, sensational songs and other song genres began to be printed separately in late humanism. Already during this period, these songs had many of the typical features of the baroque broadside ballad (simple verse and style, considerable length, the sense of detail, and final moralizing). At the same time, however, they were connected with the so-called occasional poetry and other phenomena of the bourgeois literary life of late humanism. In the burgher class, a large group of recipients was being formed at this time, which can be referred to as the wider public (a social class with certain education that was interested in what was happening in society). Nevertheless, it was not until the baroque period that the broadside ballad became part of mass folk (popular) culture.

Keywords: broadside ballad, late humanism in the Czech lands, leaflet news, occasional poetry, bourgeois literary life, Šimon Lomnický z Budče

1

S definicí pojmu kramářská píseň existuje mnoho problémů. Dost často se za ni považuje světská píseň, která nepatří k vysoké literární tvorbě, ale k populární produkci. Někdy se chápe jako literární žánr, jehož hlavními typy jsou zpravodajská píseň a senzační píseň. V takovém pojetí zahrnuje kramářská píseň delší texty psané jednoduchým veršem, které užívají množství stylistických a tematických stereotypů a mají sklon k podrobnému vyprávění děje, k popisnosti a závěrečnému moralizování. Jde o texty

písňové, které však neobsahují notaci, ale pouze odkaz na známý nápěv („zpívá se jako...“).

Jindy se kramářská píseň považuje spíše za typ tisku, který má ustálenou vizuální a typografickou podobu. Je to tisk malého formátu (dvanáctěrka, šestnáctěrka) a drobného rozsahu, na titulním listu má primitivní obrázek (dřevořez). Zdůrazňuje se jeho komerční charakter a snadná výroba. Prostřednictvím tohoto publikačního média se postupně tisknou veršované skladby nejrůznějších subžánrů, ve vrcholném baroku velmi často duchovní, resp. poutní písně. Tento typ tvorby z hlediska kvantitativního v úhrnném korpusu vydaných kramářských písní jednoznačně převažuje.⁽¹⁾ V tomto příspěvku bude účelné pracovat s oběma definicemi tohoto fenoménu (žánr i publikační typ).

Pokud se týká historického vývoje, je s kramářskými písněmi spojováno hlavně období baroka (17. a 18. století), upozorňuje se též na jejich další rozvoj v 19. století. Když badatelé uvažovali o počátcích tohoto fenoménu v českém prostředí, zmiňují občas a jen velmi letmo 16. století (nejdůkladněji Pohanka 1963). Obrátím se právě tímto směrem a podrobněji prozkoumám kořeny a počátky kramářské písně v českém prostředí. Reflexe počátků a prototypů mohou pomoci také při definici žánru.

Za klíčovou dobu prvního rozvoje kramářské písně lze podle mého názoru označit dobu pozdního humanismu (1590–1620) – to je moje vstupní hypotéza.

2

Praha byla zejména v době vlády Rudolfa II. zásadním evropským informačním uzlem, rozvíjí se tu početné letákové zpravodajství, které položilo základy periodických novin. Jde o poměrně různorodou skupinu tisků, v níž především německé prostředí terminologicky rozlišuje dva typy.

1 K vymezení pojmů „kramářský tisk“ a „kramářská píseň“ srov. zejména Ivánek 2017, který posuzuje jednotlivé starší definice a bere v úvahu i zahraniční literaturu. Dále srov. Beneš 1970, Mocná-Peterka 2004: 325–331, Voit 2008: 496–499.

Jednolistový, jednostranně potištěný leták, který obsahuje aktuální zprávu a obvykle též ilustraci, je označován jako *Flugblatt* a vícestránková zpravodajská tiskovina s dřevorezem na titulním listu jako *Flugschrift*, ovšem ani v používání těchto pojmů neexistuje úplná shoda, jako *Flugblatt* je totiž označován i produkt, který vznikl rozřezání jednoho tiskového archu; objevuje se také označení *fliegende Zeitungen*, tedy „létající noviny“.⁽²⁾

Jaroslav Kolár (2007) reflektuje letákové zpravodajství pod dobovým označením „novina“, přičemž si je vědom, že tento pojem je pro české prostředí 15. a 16. století nedostatečně vymezen, protože funkci novin (autentického zpravodajství o aktuálních událostech) plnilo dlouhou dobu několik žánrů, např. kronika, píseň, list, traktát. Teprve po polovině 16. století vzniká u nás souvislá tradice drobných tištěných zpravodajských textů pro masový konzum a celý proces je dovršen ustálením vhodného publikačního typu, obvykle v podobě tisku o několika listech kvartového formátu. Novina jako žánr se tak stává pevnou součástí dobového žánrového systému (Kolár 2007: 59–60). Jak ukazují nedávné statistiky české a cizojazyčné produkce domácích tiskáren v poslední čtvrtině 16. století paří noviny a letákové zpravodajství k nejfrekventovanějším útvarům dobového literárního života, a to s vyváženým zastoupením českých a německých textů (Jelínková 2018a: 38). Vydavatelsky této produkci dominují pražští tiskaři: Burian Valda, Jiří Nigrin, Daniel Sedlčanský, Jan Šuman (Kneidl 1983: 18–20), přičemž posledně jmenovanému patří z hlediska kvantitativního prvenství (Jelínková 2018b: 17).

Tyto anonymní zpravodajské letáky a publicistické pamflety byly tištěny česky, německy a latinsky. Jsou psány většinou v próze a přinášejí nejčastěji zprávy z válek s Osmanskou říší, resp. šíří anti-tureckou válečnou agitaci. Doba pozdního humanismu v českých zemích se totiž z velké části kryje s etapou dlouhé, tzv. třetí rakousko-turecké války a Praha se tudíž stává významným centrem válečného zpravodajství. Jako příklad prozaického le-

2 K vymezením novinových letáků a dobového zpravodajství srov. Stejskalová 2013: 12–31, Šimeček 2011, Hubková 2010: 30–32, Voit 2008: 634–636, Schwitalla 1999, Kneidl 1983: 12.

táku o tureckých válkách uveďme: *Noviny jisté, obšírné a dokonalé vypsání o obležení a dobytí pevnosti Nového Hradu...*, 1594), které líčí úspěšný útok arciknížete Matyáše na tehdy tureckou pevnost Nový Hrad (Nógrád) v Uhrách. Na postavu sedmihradského vévody, jež vládne zemi na rozhraní císařského území a Osmanské říše, se zaměřuje *Krátká zpráva, co se s knížetem Zigmundem Bathory v sedmihradské zemi zběhlo, kterak jat a tureckému císaři dodán býti měl...* (1595). Na titulním listu je poznámka, která poukazuje na způsob šíření těchto zpráv: „Toto sepsání jest 24. dne měsíce dubna léta 1595 od sedmihradského kurýra v latinské řeči do Prahy přineseno.“ Zcela výjimečně byla s prozaickou zprávou publikována i píseň, jak o tom svědčí *Potěšitelná novina, kterak Pán Bůh... vítězství dáti ráčil v Bělehradu* (1594), která líčí triumf habsburské armády nad tureckým vojskem a obsahuje i přídavek nazvaný „Píseň o Turku“. Ten však nepředstavuje zpravodajskou, vyprávěcí píseň, ale pouze krátkou modlitební skladbu (otiskuje Novotný 1940: 7–8).

Eduard Petrů (1982) ukázal, jak se dobově obliba letákového zpravodajství z tureckého bojiště promítá i do pozdně humanistické dějepisné prózy, a to zejména na příkladu monumentálního *Diadochu* Bartoloměje Paprockého, resp. jeho nejvýznamnější části „Historie o příbězích v Království uherském“, která se vyznačuje snahou o aktuální, plastický, ale zároveň chronologicky rozvržený obraz tureckých válek, a právě proto je vystavěna na drobných zpravodajských tiscích (Petrů 1982: 16). Paprockého promyšlené využití novin je jedním z důvodů, proč lze *Diadochos* označit za „literaturu faktu, která sice historické vyprávění do jisté míry beletrizuje, ale spojuje pobavení čtenáře s poměrně rozsáhlou informací o autentické historické skutečnosti.“ (Petrů 1982: 21). Tento typ literární tvorby dává Petrů do souvislosti se zjevným rozvojem „zájmu o poznání skutečnosti, který byl vlastní nastupujícímu měšťanstvu“ (ibid.).

Válečné zpravodajství není ovšem jediným tématem dobových novin. Velmi specifickou skupinou jsou tisky o volbách, příjezdech a korunovacích českých králů. Především volba Fridricha Falckého českým králem byla provázena velkou literární kampaní. Čeští stavové museli své počínání obhajovat před celou Evropou mj. za pomoci tištěných letáků a pamfletů, stejnou

formu komunikace pak zvolila habsburská protistrana (hovoří se o tzv. pamfletové válce). Dané problematice už byla věnována značná badatelská pozornost (Hubková 2010), proto ji nechám v této stati stranou.

Velmi frekventované jsou noviny o neobvyklých jevech, k nimž patří přírodní katastrofy (záplavy, krupobití, sucha, požáry). Olomoucký tisk *Pravdivá a strašlivá novina o veliké povodni, kteráž se stala v tomto Markrabství moravském léta 1591...* (1591) pojednává o ničivých povodních na Prostějovsku a Šumpersku. Tématy dalších tisků jsou narození lidí nebo zvířat s tělesným postižením či neobvyklé nebeské úkazy (objevení komety, zatmění slunce nebo měsíce apod.). Ku příkladu *Hrozná a strašlivá novina, kteráž se vskutku a vpravdě v Durynské zemi léta ...1591 z dopuštění božího děly* (1592), kvalitní tisk Jiřího Nigrina s ručně kolorovaným dřevořezem, líčí pád meteoru, doprovázený bouřkou a vichřicí.

Výjimečné nejsou různé nadpřirozené a zázračné události jako zjevení d'áblů. Démonologická témata jsou vůbec častá, jak o tom svědčí ku příkladu dva tisky: *Hrozná, strašlivá a neslýchaná novina o velikém trestání a dopuštění Božském, kteráž se ...v městě Fridberku ... přihodilo a co se posavad tam děje, kdežto d'ábel a zlí duchové... pro nepravosti naše množství lidí posedli, trápili a obklíčili* (1595) a *Novina pravdivá, co se jest při jedné svatbě strašlivého přihodilo v Prusích* (1590). Ta je zvlášť pozoruhodným letákem – text nejprve varuje zhýralé boháče, kteří nemyslí na chudé, ale jen na sebe a své požitky, poté vypráví o jedné konkrétní svatbě s bezuzdným nočním tancem. O půlnoci se tam zjevil d'ábel v podobě lva a tři dívky a dva mládence „do země pojal“ (neznámý autor uvádí konkrétní jména propadlých osob), ne všichni byli pohlaceni celí, např. „Kateřina propadla se, že jí toliko hlavu viděti bylo“, při tom „hlasové propadených slyšání jsou z země, řkouce: »Ach již jsme k ztracení [...]. Ach přátelé obraťte se a vizte marnost světa. Nám již nelze pomoci.«“ (Novina pravdivá 1595: A4r). Tato novina obsahuje silně moralizující prvky, a to na začátku i na konci textu. Potvrzuje se tak teze Jaroslava Kolára, podle něhož se vlastní zpráva stává někdy „exemplum ve stručné nábožensko-moralistní úvaze“ (Kolár 2007: 63).

Zmínit musíme též noviny o kriminálních činech, zejména masových vraždách: *Strašlivá a hrozná novina o jednom nešlechetném mordýři, jmé-*

nem Krystman, kterýž ve třinácti letech devět set a šedesátečtyry mordy učinil... (1582), u níž je na titulním listu poznámka „kterážto novina byla prvé v německé řeči [...] vytištěna. Nyní pak všechněm dobrým lidem k vejstraze a zlým k polepšení na česko jest přeložená.“ Tisknou se též letáky o monstrózních porodech či objevení bizarních zvířat. Většinu popisovaných jevů autoři považují za Boží výstrahu, popř. za předzvěst závažných politických či náboženských změn, neštěstí a katastrof (války, náboženské rozkoly apod.). Stejně interpretuje tyto zprávy i Marek Bydžovský z Florentina ve svých pozoruhodných rukopisných sbornících se zápisky o vládě tří českých panovníků, Ferdinanda I., Maxmiliána II. a Rudolfa II. (vznikaly převážně mezi léty 1596–97, viz moderní edici Kolár 1987). Bydžovského dílo lze chápat jako další doklad o silném pronikání novinových letáků pozdního humanismu do soudobého dějepisectví.

Letákové zpravodajství, shrnujeme, líčí události podrobně, lokalizuje místo děje, používá data, číselné údaje a mnoho konkrétních detailů (podrobněji Kolár 2007: 62). V názvu mají tyto tisky obvykle něco jako „Novina pravdivá a strašlivá...“, „Neue Zeitungen...“ apod., poměrně běžnou praxí bylo přetiskování jedné zprávy několika tiskárnami (Jelínková 2018b). Kromě funkce zpravodajské se noviny vyznačují snahou zaujmout atraktivním, až senzačním námětem; prezentované události velmi často interpretují jako varování a trest za mravní poklesky soudobé společnosti. Většina takových tisků pochází z posledního desetiletí 16. století a jejich unikátní sbírka se dochovala v konvolutu Roudnické lobkowiczské knihovny (sign. III 1b 12, dnes uloženo v Nelahozevsi).

3

Zároveň začínaly v době pozdního humanismu vycházet také samostatné písňové tisky, které reflektovaly de facto stejné události jako letákové zpravodajství a vyznačovaly se podobnými funkcemi. Letáky pozdního humanismu se ovšem lišily od kramářských písní v několika aspektech. Jejich texty nebyly psány veršem a z hlediska knižní kultury představovaly většinou exkluzivnější tiskovou formu než pozdější kramářská píseň. Byly

to jednolisty či vícelisty většího formátu, doprovázené ilustracemi, které často neměly jen primitivní, schématickou podobu jako v případě kramářských písní, ale byly většinou řemeslně kvalitnější.

Některé ze zpravodajských a historických písní pozdního humanismu vydal pražský nekatolický nakladatel a spisovatel Sixt Palma Močidlanský. Známostou se stala *Píseň o dobývání pevnosti Kanýže* (1602), která je překladem německé skladby *Ein neu Lied von Abzug Canischa* (1601). Ličí dobytí důležité uherské pevnosti Nagykanisza Turky a neúspěšný pokus o její znovuzískání vojskem Ferdinanda Štýrského (pozdější císař Ferdinand II.). Spíše než historická píseň je text specifickým veršovaným pamfletem. Působí téměř jako škodolibá oslava vítězství Turků, ve skutečnosti je jejím hlavním cílem kritika akcí katolického vojska a výsměch jezuitům i papeži.

Připadloť na nás neštěstí,
zima i jiné neřesti,
běžíme pěšky, na koni
jedem, neb nás měchejř honí,
pryč běžíme od Kanýže,
že sme doufali v papeže.

Zved nás papež na opice,
lhář, nechcemť mu věřit více.
Falešné jeho žehnání
od Kanýže nás odhání.
Odvvrmež ty jezivity
s jich pokrytskými birity!
(cit. podle Bence 2009: 95)

Píseň byla vnímána jako karikatura Ferdinanda a stala se hlavním důvodem pro zatčení a vyšetřování Sixta Palmy. V roce 1603 byl odsouzen k doživotnímu vyhnanství, 1606 se tajně vrátil do Čech, protože před vydáním Rudolfova Majestátu došlo k jistému nábožensko-politickému uvolnění (k Palmově perzekuci srov. Škarka 1936, Šimeček 2011: 69–70). Celá tato kauza ukazuje, že oblast písňového a letákového zpravodajství se v době pozdního humanismu stávala velmi konfliktním prostorem, spojeným s případy cenzury, autocenzury a perzekuce. Upozorníme na okraj, že Palmova skladba není první českou písní, reflektující konflikt s Turky. Na úplném počátku této tradice stojí tři písně o smrti krále Ludvíka Jagelonského v bitvě u Moháče v roce 1526.

Sixt Palma vydal také *Píseň o slavném příjezdu...* (1611), která popisuje slavnostní vjezd císaře Matyáše II. a Anny Tyrolské do Prahy v roce 1611. Skladba, odkazující na nápěv slovenské historické písně *Muránský zámek v uherskej zemi*, je především dosti věcným popisem s uvedením mnoha detailů. Jestliže zmíněná skladba o dobývání Kanýže má spíše rysy veršované satiry, píseň o Matyáši II. je již typickou kramářskou písní, složenou jednoduchou slokou (odkazující na populární melodii) a deskriptivním vyprávěcím stylem. Je charakteristické, že její hlavní část bezprostředně čerpá z prozaické zprávy o Matyášově vjezdu, kterou vydal Jiří Závěta. Píseň mnohdy jen transformuje prozaický text do podoby sdružené rýmovaných čtyřverší, srov. alespoň krátký popis hudebního doprovodu císařského průvodu: „Při všech těch kornetích a praporcích rozdílně bylo trubačů šedesáte sedm a pět párův bubnů vlašských.“ (Závěta 1611: A4v)

V písni zní tato pasáž takto:

Při těch praporcích trubačův bylo
šedesát sedm, tak se troubilo
hlučně, na pět párův bubnův vlašských
bubnovali k potěšení myslů lidských.
(Palma 1611: A3r–A4v)

Není to první písňová skladba v českém jazyce podobného typu. Vůbec nejstarším českojazyčným popisem slavnostního vjezdu panovníka je *Písnička o šťastném a potěšitelném příjezdu ...císaře Ferdinanda...* (1558). V našem pohledu však nejde o nejstarší či jinak výjimečné literární projevy, ale o vytváření souvislé kulturní tradice, o frekvenci, která je nápadná právě v době pozdního humanismu, jak o tom svědčí např. píseň věnovaná příjezdu Fridrichu Falckého z pera Kryštofa Megandera Postoloprtského (*Písnička o šťastném a slavném příjezdu a korunování...*, 1619) nebo skladba Šimona Lomnického z Budče (viz dále).

Na sklonku epochy pozdního humanismu se dostává ke slovu znovu válečné zpravodajství, často s výraznou propagandistickou funkcí. Tématem už nejsou přirozeně boje s Turky, ale tzv. česká válka, tedy první fáze

trřicetileté války. Vychází česk a jeřt častěji nmeck psn reflektující zlomov djinn okamziky eskch dějin, například pražskou defenestraci 1618 (jednolist s vyobrazenm a psn Johanna Fabera *Wahrhaftige Zeitung und Geschicht, welche sich begeben und zugetragen auf dem kaiserlichen Schloss....* 1618). Pro naře téma je nejméně ze dvou důvodů zajmav řestnctislokov píseň *Die Prager Schlacht* (1620).⁽³⁾ Jednak m pro kramřsk psn typick formt řestncterky, jednak je koncipovna jako dialog, kter je velmi charakteristickm kompozicnm principem pozdjř, barokn kramřsk psn. Rozmlouv v n česk stavovsk vojk, kter se pro zrann nemohl zuastnit bitvy na Bl hoe, s vojkem bavorskm, stojc na stran csařsk. ech se pomalu zbavuje iluz o postaven krle Fridricha Falckého. Citujme podle monografie Jany Hubkov:

Bheimischer:

Entlich Ich gerne wissen wolt,
wohin mein König kommen?
Und wass ihm noch begegnen solt,
Das er die Cron genommen?

Bayerischer:

Dein Herr is Pritz, /pry, JM/
dein Chur /kurfřstv, JM/ ligt kranck,
die Pfaltz had frembde Gäste
und was anlagt dess Kaysers danck,
der bleibt dannoch im Reste.

(Hubkov 2010: 233).

V pozdním humanismu se vřak objevují i psn o neřřastnch událostech každodenního řivota, jak o tom svědící torzovit tisk *Píseň nov ...o svatbě v Erfurtu, v krajn duryřsk* (mezi léty 1609–1613). Pro neuplnost dochování je obtřn pesn rekonstruovat její děj, ale základem je lcen nenadálého zhroucen domu při svatebním vesel, kter mlo tragick následky; v zveru tisku je poznámka, že píseň byla přeložena z nminy.

3 Reprodukce titulního listu a dalř údaje k psn viz Hubkov 2010: 232, 525, 824.

Všechna zmíněná témata zahrnuje v sobě i písňová tvorba významného a neobyčejně plodného českého literáta pozdního humanismu, Šimona Lomnického z Budče, který navíc tuto oblast rozšiřuje o další náměty a písňové typy.

Lomnický pomocí zpravodajských písní reflektuje ku příkladu už zmíněné panovnické rituály. Popisu korunovace a oslavě nového krále, Fridricha Falckého, se věnují dvě autorovy skladby. *Sedlské vítání aneb Prostá a krátká písnička* (1619) vyjadřuje radost z příjezdu krále do Prahy. Lomnický se stylizuje do role mluvčího sedláků a prostých lidí a promlouvá přímo k novému králi, píseň má tedy zjevné propagační ambice, odvolává se na Sibylino proroctví o králi mírotvorci a vypočítává rovněž důvody pro sesazení habsburského panovníka. V tomto směru byla nepochybně ovlivněna soudobými profalckým letákovým zpravodajstvím (Hubková 2010: 118). *Korunování aneb Píseň prostá slavného procesu* (1619) je složeno na nápěv protestantského adventního hymnu *Přišel jest k nám obr silný* a už tím vyjadřuje slavnostní očekávání příchodu nového vládce. Skladba detailně popisuje korunovační rituál v chrámu sv. Víta. Je pozoruhodné, že obě jmenované písně se okamžitě dočkaly i věrného německého překladu, a to v anonymním tisku *Zwey böhmische Lieder verdeutscht* (1619, viz Hubková 2002).

Bitva na Bílé Hoře a česká válka vůbec se stala tématem Lomnického skladby *Píseň o žalostivé zkáze a zplundrování země České* (1620), která vznikla bezprostředně po bitvě a stala se předlohou pro pozdější, velmi rozšířenou verzi s názvem *Novina pravdivá aneb Píseň toužebná a žalostná* (1621). Také v *Písni o žalostivé zkáze* je válečná katastrofa spojována s nebeskými úkazy, o nichž však autor informuje se zjevným odstupem. Celou píseň prostupuje jistý subjektivní tón, ale i výstražný apel, tolik typický pro kramářskou píseň i letákové zpravodajství:

A zvláště soldátů císařských,
téměř jako hvězd nebeských,
na něž jsme mnozí patřili,
toho se množství zhrozili.

Čechové se zastavili,
aby Prahu obránili,
a k bitvě se šikovali
a křídla sobě zdělali.

A v tom hned strany nemeškali
a k sobě oheň dávali,
jako do pecí stříleli,
tu se zvraceli, káceli.

A někteří tomu chtějí,
že je pravda, pravit směji,
dokud setkání trvalo,
nebe otevřené stálo.

Ano že bylo viděti,
krvavou metlu viseti,
kterouž Bůh chce potrestati,
kdož nechtí hříchů přestati.

Jakož jest tuto potrestal,
na nás tu metlu přichystal
a poslal tyto vojáky,
abychom se lekli taky.
(Lomnický 1620a: A4v)

Z Lomnického tvorby se nám zachovala i dílo reflektující regionální katastrofickou událost, a to píseň *O Jitčíně, aneb o převelmi smutné a žalostivé příhodě ...* (1620). Notovaná skladba s typickým kramářským incipitem *Poslouchejte o novíně, která se stala v Jitčíně* pojednává o výbuchu na jičínském zámku ve východních Čechách. U jeho počátku stál majetkový konflikt dvou zámožných aristokratek, sester Smiřických. Ten měla řešit královské komise obsazená mnoha významnými českými pány. V době její přítomnosti se zřejmě nešťastnou náhodou vznítily obrovské zásoby střelného plachu, došlo k explozi, která si vyžádala 41 obětí (mezi nimi také mnoho urozených osobností a rovněž Eliška Kateřina Smiřická, provdaná Vartemberková). Píseň má zpravodajský charakter (srov. soupis obětí v dodatku), o událostech vypráví dosti detailně, nevěnuje se přitom jen hlavním aktérům tragédie:

A mnozí jsou v světnici,
zvláště těch pánův služebníci,
když na ně padlo stavení,
i ti jsou hrdla zbavení.

Však tam nětco živých zůstalo,
a to se jest tak stalo:
trámové se zpodpírali,
oni se pod ně schovali.

Tam křičeli a volali:
„Pomozte pro Bůh“ žádali,
a tak rychle bez meškání,
živí jsou vyruinováni.
(*Lomnický 1620b: A3v*)

Vyprávění má vzbudit u adresátů citové pohnutí, zároveň je přerušováno moralizujícími komentáři:

Sumou kdekoli novina,
tato bude povědína,
anebo píseň zpívána
a bedlivě poslouchána.

Má pohnout lidi k lítosti,
že vylijí slzy dosti [...]

Jistě že nadarmo není,
toto Boží dopuštění,
znamená ten hrozný skutek,
nějaký velký zármutek.

Ale však nežli nás švihá,
prv zajisté před tím vystříhá,
abychom se polepšili,
svaté pokání činili.
(*Lomnický 1620b: B3r*)

Dodejme ještě, že stejnou událost líčí německý prozaický leták *Kurtzer doch gründlicher Bericht, welcher massen im Königreich Böhmen, das Schloss Gytschin ... durch einen sonderbaren Unfall ... unversehens zersprengt* (1620), který mohl Lomnickému posloužit jako informační zdroj, přestože postoj k událostem není zcela identický (srov. též Tichá 1958).

Typ textu, který zastupuje Lomnického píseň *O Jitčíně*, je někdy hodnocen jako takzvaná příležitostná poezie. Přesněji řečeno, je to česká varianta latinské příležitostné poezii, které je vlastní spíše lyrický, tj. nedějový charakter, kdežto typické zpravodajské kramářské písně tíhly k vyprávění. Latinská příležitostná poezie reflektovala velmi často svatby či pohřby významných osobností, ale též válečné události a přírodní katastrofy jako povodně, zatmění slunce apod. Šlo o textově málo rozsáhlé, typograficky nenáročné tisky letákového charakteru. V pozdním humanismu se příležitostná poezie uplatnila i v mnoha jazykově českých textech a měla většinou (na rozdíl od latinské tvorby) písňovou podobu. Svědčí o tom skladby pražského měšťana Blažeje Jičínského, např. píseň *O stavu svatého manželství...* (1587), věnovaná svatbě Viléma z Rožmberka a Polyxeny z Pernštejna. Smutečně-oslavný charakter má *Památka Čechům u Kheredes* (1596) Bartoloměje Paprockého z Hlohov, která oplakává a velebí české aristokraty (zejména Albrechta Pětipeského), padlé během dvoudenní bitvy u Keresztes poblíž pevnosti Erlau (Eger) v Horních Uhrách. V tvorbě Šimona Lomnického lze najít několik takových textů (srov. Rudovský 2009), patří k ní kupříkladu písňové epicedium reflektující smrt Rudolfa II. (Lomnický 1612). Také tyto písně o aktuálních dobových událostech lze chápat jako předstupeň pozdější světské kramářské písně.

Lomnického písně, které jsme doposud zmiňovali, byly tištěny formou samostatných písňových letáků. Neměly ještě většinou malý formát osmerky či šestnácterky, typický pro barokní kramářskou píseň. Od ní se odlišovaly také tím, že zpravidla obsahovaly notový záznam, ne pouze odkaz na melodii, podle níž se má text zpívat. Z hlediska textových rysů však Lomnického písně představují de facto identický typ jako mladší, tedy barokní kramářská píseň.

Nakonec musíme zmínit, že Šimon Lomnický z Budče je autorem také souboru písňových legend. Soustředil je v rozsáhlém tisku *Kancionál aneb Písně nové historické* (Lomnický 1595) a zpracovával v nich duchovní látky výrazně epickým způsobem. Také tyto písně Lomnického mají značný rozsah (i přes sto slok) a jednoduchou veršovou strukturu (osmislabičný, sdru-

ženě rýmovaný verš). Nábožensky prvek občas potlačují ve prospěch funkce zábavné (drastické motivy, dialogy postav), srov. píseň o sv. Markétě:

Tehda Olibrius ruce
kázal jí svázati prudce,
svatou pannu obnažiti
a přes trám ji pověsiti.

Nejprv metlami mrskati,
potom její tělo dráti,
nějakými železnými
hřebeny velmi ostrými.

Tak že vyhlídali kosti
a krve vyteklo dosti
jako z nějaké studnice,
prameny hojné prejšťice.

Lidé, kteří jsou tu stáli,
žalostivě ji plakali,
její krásy litovali,
a takto k ní promlouvali:

máme outrpnost nad tebou,
smilůj se sama nad sebou.

Uvěř v naše bohy, uvěř,
svou nevěrou o zem udeř
a bohové tě obživí,
čemuž se mnozí podiví.“

„Ó kterak mi zle radíte“
řekla, „což toho nevíte,
že mého těla trápení
jestiť mé duše spasení.“
(*Lomnický 1595: 264–265*)

Také tuto oblast Lomnického tvorby lze považovat za prototyp barokní kramářské písň, konkrétně epických písní o svatých. Ty byly velmi populárním a často vydávaným segmentem kramářských tisků. Je ostatně významným faktem, že některé písně Šimona Lomnického z *Kancionálu* byly v 17. a 18. století publikovány samostatně, v podobě kramářských tisků (Ivánek 2011: 12–13). Rovněž z tohoto hlediska lze tvorbu Šimona Lomnického považovat za zakladatelský čin, předjímající barokní kramářskou píseň. Lyrické duchovní písně, tolik frekventované v barokních kramářských tiscích, se v pozdním humanismu samostatně tiskly spíš výjimečně, častěji byly tehdy publikovány drobné písňové cykly o něko-

lika skladbách, de facto drobné zpěvníčky, rozsahem přesahující běžné zvyklosti kramářského tisku.

ZÁVĚR

Z našeho výkladu je patrné, že dobu pozdního humanismu lze skutečně považovat za epochu, kdy se rodí česká kramářská píseň. Vznik tohoto fenoménu do značné míry ovlivnilo letákové zpravodajství, které se v českých zemích silně rozvíjí od osmdesátých let 16. století. Ovšem v pozdním humanismu se začínají samostatně tisknout také zpravodajské a senzační písně, popř. další písňové žánry; kvantitou však nemohou prozaickým novinám konkurovat. Už v tomto období mají tyto skladby mnohé z typických rysů barokní kramářské písně (jednoduchý verš a styl, značný rozsah, smysl pro detail, závěrečné moralizování). Zakladatelský význam má v tomto směru veršovaná tvorba Šimona Lomnického z Budče; vycházejí však skladby dalších autorů i písně anonymní. Zároveň jsou však tyto písňové skladby geneticky spojeny s příležitostnou poezií a dalšími fenomény měšťanského literárního života pozdního humanismu. V měšťanské vrstvě totiž v této době vzniká početnější skupina recipientů, kterou lze označit jako tzv. širší veřejnost (sociální vrstva s jistým vzděláním, která se zajímá o dění ve společnosti). Kramářská píseň se tedy nerodí jako výtvar lidových (venkovských) vrstev, ale je produktem kultury raněnovověkého měšťanstva. Pevnou součástí lidové kultury se stává až v epoše pozdního baroka.

prof. Mgr. Jan Malura, Ph.D.

Katedra české literatury a literární vědy
Filozofická fakulta Ostravské univerzity

Reální 3, 700 10 Ostrava

jan.malura@osu.cz

PRAMENY

ANONYMNÍ LETÁKY A PÍSNE

Hrozné, strašlivé a neslýchané noviny o velikém trestání a dopuštění Božském, kteréž se ...v městě Fridberku ... přihodilo a co se posavad tam děje, kdežto ďábel a zlí duchové... pro nepravosti naše množství lidí posedli, trápili a obklíčili (Praha: Mikuláš Pštros, 1590). Knihopis č. 6423

Krátká zpráva, co se s knížetem Zigmundem Bathory v sedmihradské zemi zběhlo, kterak jat a tureckému císaři dodán býti měl... (Praha: Oldřich Valda, 1595). Knihopis č. 17403

Kurtzer doch gründlicher Bericht, welcher massen im Königreich Böhmen, das Schloss Gytschin ... durch einen sonderbaren Unfall, bey und off entzündung etlicher Tonnen Büchsen Pulvers, unversehens zersprengt (S.l.: s.n., 1620). Knihovna Vojenského historického ústavu, sig. IIST B 6388. Digitální kopie: <http://www.vhu.cz/exhibit/kurtzer-doch-grundlicher-bericht/> [přístup 22. 8. 2019]

Píseň nová... o svatbě v Erfurtu, v krajině duryňské ... (Praha, Kašpar Kargesius, mezi léty 1609–1613). Muzeum stříbra v Kutné Hoře, sig. KN 1331

Strašlivá a hrozná novina o jednom nešlechetném mordýři, jménem Krystman, kterýž ve třinácti letech devět set a šedesáčetřery mordy učinil... (Praha: Burián Valda, 1582). Knihopis č. 6317

OSTATNÍ STARÉ TISKY

LOMNICKÝ z BUDČE, Šimon

1595 *Kancionál aneb Písně nové historické* (Praha: Jiří Nigrin). Knihopis č. 4946

1612 *O jeho milosti císařské pohřební píseň...* (Praha: Jonata Bohutský z Hranic). Knihopis č. 4967

1619 *Korunování aneb Píseň prostá slavného procesu* (Praha: Daniel Karolides). Knihopis č. 4952

1620a *Píseň o žalostivé zkáze a zplundrování země České* (Praha: Daniel Karolides). Knihopis č. 4965

1620b *O Jitčíně, aneb o převelmi smutné a žalostivé příhodě ...* (Praha: Daniel Karolides z Karlsberka). Knihopis č. 4945

PALMA MOČIDLANSKÝ, Sixt

1611 *Píseň o slavném příjezdu nejjasnějšího a velikomocného knížete... Matyáše Druhého, z Boží milosti krále uherského ...* (Praha: Jan Vašek Stříbrský).
Knihopis č. 6794

ZÁVĚTA ze ZÁVĚTIC, Jiří

1611 *Vypsání slavného příjezdu nejjasnějšího a velikomocného knížete Matyáše...* (Praha: Jan Schumann) Knihopis č. 17170

EDICE

BENCE, Tarján

2009 „Cseh pamflet Kanizsa 1601. évi ostromáról“; *Magyar Sion* XLV, č. 1,
s. 89–98

KOLÁŘ, Jaroslav (ed.)

1987 *Marek Bydžovský z Florentina: Svět za tři českých králů. Výbor z historických zápisků* (Praha: Svoboda)

NOVOTNÝ, Miloslav (ed.)

1940 *Špalíček písniček jarmarečních* (Praha: Evropský literární klub)

ELEKTRONICKÁ DATABÁZE:

Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Dostupné online z: <http://www.knihopis.cz> [přístup 22. 8. 2019]

LITERATURA

BENEŠ, Bohuslav

1970 *Světská kramářská píseň. Příspěvek k poetice pololidové poezie* (Brno: Universita J. E. Purkyně v Brně)

HUBKOVÁ, Jana

2002 „Die Gelegenheitsdichtung von Šimon L. von Budeč aus den Jahren 1619–1621. Von der Krönung von Friedrich von der Pfalz zu den ersten Reaktionen auf die Schlacht am Weissen Berg“; *Acta Comeniana* 15, 2002, s. 183–224

2010 *Fridrich Falcký v zrcadle letákové publicistiky. Letáky jako pramen k vývoji a vnímání české otázky v letech 1619–1632* (Praha: FF UK)

2014 „K podobám a rolím letákové publicistiky 16. a 17. století věnované problematice vztahů mezi Turky a křesťany“; *Historie – Otázky – Problémy* 6, č. 2, s. 197–210

IVÁNEK, Jakub

2011 *Katalog písní o svatých v české barokní literatuře* (Ostrava: Ostravská univerzita)

2017 „Poznámky k vymezení pojmu kramářská píseň (s ohledem na tisky náboženské povahy)“; *Listy filologické* 140, č. 2, s. 201–230

JELÍNKOVÁ, Andrea

2018a „Žánry a témata v produkci českých tiskáren 16. století. Nové možnosti zkoumání“; *Knihy a dějiny* 25, č. 1–2, s. 23–46

2018b „Erstlich gedruckt zu Prag – k přetiskování bohemikálních zpravodajských tisků 16. a začátku 17. století“; in Hradilová, Marta – Tošnerová, Marie (eds.): *Jakž lidé hodnověrní zprávu činí. Formy písemné komunikace v raném novověku* (Praha: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky), s. 169–189

KNEIDL, Pravoslav

1983 *Česká lidová grafika v ilustracích novin, letáků a písniček* (Praha: Odeon)

KOLÁR, Jaroslav

2007 „Novina v české literatuře 16. století“; in idem, *Sondy. Marginálie k historickému myšlení o české literatuře* (Brno: Atlantis), s. 59–60

MOCNÁ Dagmar – PETERKA Josef a kol.

2004 *Encyklopedie literárních žánrů* (Praha – Litomyšl: Paseka)

PETRŮ, Eduard

1982 „Autor dvou literatur – Bartoloměj Paprocký z Hlohol a Paprocké Vůle“; in Petrů, Eduard – Sobotka, Jan (eds.), *Bartoloměj z Paprocký z Hlohol: O válce turecké a jiné příběhy. Výbor z Diadochu* (Praha: Odeon), s. 7–22

POHANKA, Jaroslav

1963 „Historické kořeny české kramářské písně“; in Dvořák, Jaromír – Kvapil, Josef Š. (eds.), *Václavkova Olomouc 1961. Sborník referátů o kramářské písni* (Praha: SPN), s. 89–96

RUDOVSKÝ, Martin

2009 „Příležitostné písně Šimona Lomnického z Budče“; in *Hudební věda* 46, č. 4, s. 355–374

SCHWITALLA, Johannes

1999 *Flugschrift* (Berlin: De Gruyter)

STEJSKALOVÁ, Eva

2015 *Novinové zpravodajství a noviny v Čechách od 17. století do roku 1740* (Praha: Karolinum)

ŠIMEČEK, Zdeněk

2011 *Počátky novinového zpravodajství. Do devadesátých let 18. století* (Brno: Maticе moravská)

ŠKARKA, Antonín

1936 „Ze zápasů nekatolického tisku a protireformaci“; in *Český časopis historický* 42, 1936, s. 1–55, 286–322, 484–520

TICHÁ, Zdeňka,

1958 „Příspěvek k poznání příležitostné tvorby 17. století“; *Časopis Maticе moravské* 77, č. 1–2, 1958, s. 140–158

VOIT, Petr

2008 *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*; 2. vyd. (Praha: Libri – Královská kanonie premonstrátů na Strahově)